

складова частина помсти мала на увазі винагородити скривдженого за його шкоду, за його матеріальну втрату, і цей бік помсти далі лиш було врегульовано й зведено до певного розміру — до такси. Але й друга складова частина помсти, скерована на особу винного, не зійшла цілком з кону життя, і ми бачимо, що її так само поставлено в певні рамки: щоб винному вчинити те саме, що й він учинив скривдженому, а не більше. Це так званий тальйон — око за око, зуб за зуб. За це акад. Малиновський зовсім не говорить. Тому не зовсім ясне в його трактування дальшого ступеня в розвиткові кар, а саме — перехід од кар майнових до кар особистих. Як гадає акад. Малиновський, винного, неспроможного заплатити певну суму скривдженому й державній владі, били, калічили й життя йому страчували. Але бувало й так, що такого неспроможного видавали скривдженому на виробок (одробіток), а раніш просто повертали на невільника. Можливо, що кари, скеровані на спричинення стражданнів особі винного, маючи, з одного боку, своє коріння в тій складовій частині помсти, яку було скеровано на особу винного, заміняли собою, з другого боку, штраф, що йшов державній владі. Життя завсіди буває складнішим, аніж ми його собі уявляємо, і не вважає на ті логічні й простолінійні формули, які ми йому хтіли-б накинути. Почавшись ще в первісному громадянстві, кари й до нашого часу заховали обидві свої складові частини: кару на особі винного та кару на його майні. І не було такої доби, коли-б панувала лиш одна складова частина первісної помсти.

Можна й іще де з чим не погоджуватись, як от з уявлінням автором про потік Руської Правди, що князь одданого йому на потік, „вбиває, б'є, проганяє геть із суспільства, поневолює і, окрім того... одбирає все... майно“ (стор. 204). Ст. Борисенок довів, що потік Руської Правди то є лиш вигнання (рідкіш, заслання) та поневолення, коли злочинець був неспроможний одшкодувати скривдженого¹⁾. Так само може викликати заперечення розподіл права на „давньоруське, західньоруське й українське (див. підзаголовок), наче в давньоруському й західньоруському нема елементів права українського. Нарешті, треба відзначити, що підзаголовок — „нарис з історії давньоруського, західньоруського й українського права“, на нашу думку, не зовсім відповідає змістові статті, бо, як уже зазначено, цими правами автор обґрунтовує й ілюструє свою загальну думку про головні етапи розвитку кар, переважно майнових і особистих у первісному громадянстві.

Ір. Черкаський.

Проф. Ростислав Лашенко. *Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій* (кінець). Збірник правничої комісії при історично-філософській секції Наукового Товариства імені Шевченка, ч. 2. Львів, 1927, стор. 1 — 87.

Продовжуючи виклад судочинства копного, автор у VI розділі попередю говорить про „гоніння слідом“ злочинця, застосовуючи цей інститут до попереднього слідства (стор. 2), спускаючи з ока, що гнала слід копа, яку скривджений „збірав... з усіх сел, що належали до даної копної округи“ (стор. 1), а не сам укривджений, якому (а не копі) наш

¹⁾ „Карний зміст „потіка“ Руської Правди“, вип. I „Праць ком. для вивч. західньоруського й укр. права“, стор. 30—31.

автор надає право вимагати від села, до ґрунтів якого слід приведено, видати злодія (стор. 2), а не слід, найперше, вивести. Забуваючи, що гоніння слідом є „попереднє слідство“, наш автор тут-таки каже про те, що громада-„община“, яка не видала злочинця „по присуду копи, також присуджувалася заплатити покривдженому всі його шкоди“ (стор. 2). Отже, кажучи про гоніння сліду, автор тут-таки говорить і про другий інститут — „видачу“, а застосовуючи гоніння сліду до попереднього (а не судового) слідства, тут-же каже, що копа-община присуджувала другу общину заплатити шкоди. Виходить, що копа провадить і „попереднє (себ то досудове) слідство“, і разом з тим і судить.

Цілком даремно автор, підпираючи себе авторитетом Спрогіса, отожднює гоніння сліду з зводом Руської Правди (стор. 3, прим. 5), що нічого спільного з гонінням сліду не має, бо гоніння слідом має на меті розшукати злочинця по тих слідах, що він необачно залишив, а звід має справу з опізнаною в певної особи пропалою річчю чи животиною, яка (особа) зводом-ставленням свого заступці — намагається довести совісність свого володіння й перекласти відповідальність на заступцю. Це таке отожднювання недоречне, це найяскравіш видно з того, що Литовський Статут, який ближче за нас був до зводу Руської Правди й сам уживав цього інституту, забороняв переносити звід, початий на певному уряді, до іншого уряду, а гоніння слідом не переводилося на уряді, а йшло слідом туди, куди той слід приведе.

Далі, наш автор афоризм копного права — невихід завжди платить шкоду — зв'язує з невиходом на слід; невихід має ширший обсяг і може мати місце й у випадках нестання на копі взагалі.

Цілком даремне наш автор бере на себе обов'язок виправдати ідею старовинного права накладати „відповідальність цілої громади за вчинки її поодиноких членів“ (стор. 4 — 6) на їхню громаду, бо в даному разі відповідає громада не за що інше, як за те, що вона сліду не може одвести, що на слід не виходить, що шкодника, коли вона його знає, не видає, а це все становить особисту вже вину громади, бо вона цим усім покриває шкодника.

Нарешті, в тому самому VI розділі, без ніякого зв'язку з гонінням сліду, автор надзвичайно побіжно говорить про способи забезпечувати станя винного на суд — про ув'язнення й поруку (стор. 6—8).

Дальший розділ VII у підзаголовку починається — „судове слідство“. Отож виходить, що присягання, муки, трус, оглядання й гоніння сліду, про що автор наш казав у попередніх розділах, — це все акти не судового копного слідства, а попереднього, досудового. Якогось дивного погляду додержується наш автор на судове слідство.

Переходячи до порядку копного судочинства, автор одзначає, що його досить розробили вже Іванішев, Єфименкова й Спрогіс, а тому він на ньому зупинятися довго не хоче (стор. 9), зазначаючи, що копа збиралася тричі, а що-найбільше — чотири рази (збиралася й більше!); залежно від цього копа мала й різні назви. Зупиняється ще наш автор над тим, що копа додержувалася давніх звичаїв, а в цьому він убачає „необхідні в судовій справі плановість, закінченість, ясність, без яких копа з організованого зібрання перетворилася-б неминуче на бурхливий і цілком випадковий натовп людей“; стародавні звичаї накладали своє „veto на прояви помсти“, були „гарантією, що на неї спиралися всі надії обвинувачених“; нарешті, стародавні звичаї підносили авторитет копи, імпонували навіть її ворогам (урядові, шляхті польській і українській походженням). Це все спричинилося до того, що діяльність копного суду не загасла остаточно навіть у половині XVIII ст. (стор. 10—11).

Судове копне слідство починалося скаргою скривдженого, де зазначалися всі дані про шкодника, коли скривджений устиг їх зібрати через обиск і опит до копи; тоді винний повинен був стати на суд і вивід з себе чинити. Коли-ж шкодник був невідомий, тоді копники повинні були дати „з себе поліку“, що то не вони є шкодники й про шкодника не відають. Тут наш автор проминає інститут „опиту“ на копі, що зв'язує між собою скаргу скривдженого з полікою — одказом копників; щоб копники могли відповідати, треба, щоб їх було опитано, чи не знають вони шкодника. Прогалина ця сталася очевидячки тому, що автор наш обиск-опит вважає тільки за інститут того слідства, що його переводить скривджений до копи.

Коли полікою справу не висвітлено, її пускали на переслух — себ-то припиняли справу до моменту, коли скривджений прочує й довідається поміж людьми про певні дані проти свого шкодника (стор. 13—14). Так само слушно автор говорить і про заклад — ставлення шапки, ноги з ногою (стор. 14—18). Неправильний тільки здогад нашого автора про те, що цього звичаю вживали по-за українською етнографічною смугою: про шапку-заклад говорять акти козацьких судів Гетьманської України в XVII стол.

На цьому автор закінчує судове на копі слідство й переходить до вироків. Виносили копники їх одноголосно. Неправильно автор твердить, що загал, маса на копі своєю більшістю не силувала думки меншости — „акти сливе на подають нам матеріялу для таких висновків“, каже він (стор. 19), але акти як-раз говорять за те, що, не дійшовши згоди, копа розходилася, не розв'язавши справи, або переконувала один одного бійкою.

Цілком слушно автор зазначає, що копний суд, виносячи вирок, керувався і своїм власним звичаєвим правом, і Литовським Статутом, причому до вимог Статуту ставився досить вільно. Помилково автор до форм кари на горло відносить садження винного на пеньок (стор. 24): акт, на який покликується він, має на оці „муки“, а не кару на горло; та й узагалі відомий спосіб садити на кола, а не на пеньок.

Твердячи, що смертної кари копний суд уживав рідко (стор. 25), автор намагається це довести відсутністю по деяких магістратах катів (стор. 26—27), не вважаючи на те, що, коли не було ката, ролю його виконували скривдені, а то й сами винні, що, наклавши собі повроз на шию, кидалися з шибениці й сами себе вішали.

Не подобається нашому авторові, що від суду копного можна було одізнатися — апелювати до вищого права — гродського суду, за яким він визнає право контролю над вирокami копного суду на тій (сумнівній) підставі, що до судових гродських книг вирокi копних судів заводилися по реляціях возних (арк. 27). Закінчує копний процес наш автор указівками на те, що копники брали пересуд і пам'ятне (стор. 32—33), але яка була межi ними різниця й в якому розмірі вони платилися, автор мовчить.

Дальший VIII розділ автор присвячує питанню, як ставилися до копного суду шляхта й польсько-литовська держава, і на підставі поодиноких випадків, які не набули характеру масового явища, робить висновок, що в межах шляхетської Речі Посполитої копний суд був „явищем беззаконним“ (стор. 37). Але знаючи, що „засади копного права увійшли навіть у... Литовський Статут“ (ibid.), автор ставить собі запитання, як розв'язати „ці суперечності“. Описавши занадто густими фарбами становище селян-підданих, яких прирівнювано навіть до речі (*servi sunt res*), автор убачає в самому факті існування копних судів за шляхетської держави з її шляхетськими порядками й свавіллям „могутність“, „силу

дійсного живого права“, що „перескочило через усі перепони, через цілу низку штучно утворених загат і влило в сухі артикули права писаного живі й свіжі ідеї“ (стор. 41). „Цього не розуміла шляхта, але значіння копного суду для держави в відомій мірі визнавали кермуючі литовські й польські кола, які підходили до копного суду з погляду практичної, звичайної доцільності“ (ibid.). Виходить, отже, що копний суд у шляхетській Речі Посполитій був явищем беззаконним і в той самий час, з мотивів практичності й доцільності, та сама Річ Посполита визнавала його й заводи́ла навіть по тих землях, де копного суду, перед тим не вживали. Суперечності, виходить, автор не розв'язав та й не міг розв'язати, бо „беззаконства“ копного суду в дійсності не було. Були поодинокі випадки негативного ставлення до копного суду з боку шляхти-панів, а іноді й урядових судів, але в куди більшій кількості було доброзичливе ставлення до копного суду як з боку шляхти-панів, так і шляхетсько-панського урядового суду, не кажучи вже за те, що закон наказував панам посилати на копу своїх підданих, коли хто захтів-би шкоди своєї доходити копою, наказував самому урядові в певних випадках скликати копу й навіть одправу чинити ви́сокам копного суду. Становище копного суду було не беззаконним, а навпаки цілком законним і доцільним.

Далі, в тому самому розділі автор торкається питання про терен, що на нього поширювався копний суд. Повторюючи висновки щодо цього проф. Іванішева, Антоновича, Новицького й Спрогиса, автор, спираючися на етнографічні межі українського народу за Рудницьким, Кордубою і Яблоновським, робить висновок, що „найінтенсивнішою діяльністю копних судів... визначалися повіти... в межах етнографічної України, в межах стародавнього територіального розселення українського племені“ (стор. 46), в тому числі й на Гетьманській Україні (стор. 47).

Розділ IX являє собою ілюстрацію копного процесу на справі вожного енерала Івана Есмановича Вабищевича-Плотницького, що автор надрукував у Записках УГА в ЧСР; рецензію про ню надруковано в третьому випуску „Праць“ (на стор. 455—456).

Розділ X присвячено питанню про культурний вплив на Литву „руського“ народу, „руської“ мови, під якими автор розуміє українську культуру, українську мову, один лиш раз прохопившись про вплив поруч з українською культурою й культури білоруської (стр. 65). Підставляючи скрізь під слово „руський“ слово „український“, автор говорить про панування в Литовській державі XV—XVII ст. української мови в законодавстві, суді та адміністрації, в діловодстві копних судів і лиш колонізаторська політика польсько-литовської Речі Посполитої спричинилася до того, що „руську“ мову було вигнано з судів.

Розділ XI трактує про те, що національні риси народнього копного права живуть ще й досі на Україні, а на довід цього автор наводить з Чубинського інститут з а́ в о д у (від заводити, показувати), кажучи, що „в даному випадку маємо діло з рештками колишнього копного устрою, копного судівництва; „завод“ — далекий відгук колишнього копного устрою, старовинної копної судової процедури“ (стор. 74). Для ілюстрації автор наводить справу з початку XVI ст. про розграничення дібр кн. Василя Сангушка з смиднянами, де сторони теж „заводили“, указуючи границі (стор. 75—81).

Останній XII розділ автор присвячує характеристиці „общини“ московської, що спиралася „не на особу, не на індивідуальну творчість і самодіяльність поодиноких осіб, а навпаки — на певне самозречення поодиноких осіб свого повновластя і в перенесенні в сфері громадських

і приватно-побутових стосунків на мир, громаду" (стор. 82), — протиставляючи їй українську громаду-віче, яка не зазіхала „на людську індивідуальність“, не збезличувала маси; в українській громаді кожний член її „був не тільки повноправним суб'єктом прав приватних, але й носієм високої ідеї народньої суверенності“ (стор. 83). Ці думки наш автор підпер авторитетом Костомарова, Драгоманова й Куліша (стор. 86). На авторову думку, „на принципи асоціації, спілки, товариства, співділення в громадському життю... спиралася така оригінальна, надзвичайно цікава судова організація, яка була відома під іменем судів копних“ (ibid.). Але спочатку Польща, потім царська Росія „заїла“ вільності українського народу, доконавши й „рештки копного судівництва на Україні“. Закінчує автор свою роботу сподіванкою, що прокинуться до життя найздоровші елементи національного українського права і серед них „найздоровші засади українського копного права — засади національного народнього судівництва“ (стор. 87).

Тепер можна зробити висновки.

Я помилився, коли писав у своїй рецензії, що „процес копного суду до винесення вироку автор закінчив“ („Праці“, вип. 2, стор. 294), бо в другій половині своєї монографії проф. Лашенко говорить про гоніння сліду, про дання копниками о собі справи, про заклад-парі, про скаргу скривдженого й потім уже про вирок і виконання їх. Але зауваження мої про інші прогалини в трактуванні того чи іншого інституту копного права залишаються в силі. Можна було-б іще вказати на прогалини, зв'язані з тим чи іншим інститутом, про які говорить наш автор у другій половині своєї монографії, хоч-би про те, які вирокі виносив копний суд по суті, до яких кар засуджував, які були апеляційні інстанції для вироків копного суду (окрім гродського суду); зовсім не помітив він таких оригінальних і цікавих інститутів як видача винного копі від пана винного й скривдженому від копи, одказ суду копного панові винного й урядові й т. д. Пояснити це все можна, як я й зазначав, тим, що в підвалину своєї праці автор клав літературу питання, а не самі акти в їхній сукупності, хоч, визнаю це, деякі акти автор читав. На мою думку, треба було-б робити навпаки: вивчення актів класти в підвалину свого дослідження, а літературою лиш коригувати свої висновки чи відзначати хибні висновки своїх попередників. Що автор саме так працював, можна вказати на гоніння сліду (стор. 2), на копне ув'язнення (стор. 6), на поруку (стор. 8) і т. д., де автор трактує зазначені інститути не на підставі вивчення актового матеріалу, а на висновках інших авторів, як от Іванішева, Єфименкової й т. д. Та він і сам це визнає, кажучи „як свідчить“ такий-то автор, ніби ці автори були сучасниками копного суду й їхні слова можна прирівняти до актів.

Попередній мій висновок про систему викладу так само залишається в силі: розповівши про опит свідків, про присягу, про муки, про лице, про трус, про оглядання, про гоніння сліду — себ-то про інститути копного судочинства, автор їх застосовує до „попереднього“ слідства, що невідомо, хто його переводив, а до судового копного слідства застосовує скаргу скривдженого, поліку чи вивід копників, заклад-парі та й годі. Ясно, що про всі зазначені інститути треба було сказати в копному судовому слідстві, почавши з скарги, опиту, оглядання й т. д. аж до вироків, бо це все й є судове копне слідство, бо всі ці інститути мали на меті викрити винного й установити його винність — а це й є завдання кожного судового слідства, значить і копного. Жадного попереднього офіційного слідства тоді не знали й органів для переведення їх не було.

Усі акти судового слідства переводила сама копа або, за її дорученням кожного разу, обранці її, одкладаючи кожного разу справу до иншого разу, коли бракувало якихось відомостей, або й припиняючи на деякий час справу (пускаючи її на переслух), коли викрити винного не щастило.

Взагалі авторова архітектоніка невитримана. Не кажучи вже про те, що в тому самому розділі автор об'єднує інститути, що нічим один з одним не зв'язані (напр., гоніння сліду й ув'язнення в розд. VI, судове копне слідство й вироки, виконання їх, а після апеляція, судові оплати в розд. VII, відношення шляхти до копного суду й терен його поширення в розд. VIII), він перебиває свій виклад, вставляючи розділи не на своє місце. Напр., закінчивши з копним судочинством узагалі й перейшовши до відношення шляхетсько-польської держави до копного суду й тут-же трактуючи про терен поширення його (розд. VIII), автор наш у розділі дальшому (IX) знову повернувся до копного процесу й на одному прикладі ілюструє той копний процес, а потім знову переходить до загальних питань про культурний вплив на Литву українського народу, його мови (розд. X), про те, що національні риси українського копного права живуть іще й досі на Україні (розд. XI) й що московська община й українська громада, будучи тим самим інститутом, мають протилежний по суті зміст (розд. XII).

Найбільша хиба авторова є його надзвичайний національний патріотизм, що примушує його „превозносити до небес“ все українське, а в чужому вбачати все найгірше. Цей патріотизм дратує поляків, литовців, дратуватиме, очевидно, й білорусів. Цей патріотизм примушує його виправдовувати деякі інститути копного права, які він вважає за негативні (вживання мук, відповідальність громади за вчинки поодиноких осіб). Цей патріотизм диктує йому явно неправдиві твердження, як от „беззаконство“ копного суду в литовсько-польській державі, український вплив на Литву й Литовський Статут, на мову актів, забуваючи, що Біла Русь раніш звойована була від Литви, що вона географічно ближча була до Литви, аніж Україна, і, значить, могла впливати й впливала на Литву та Литовський Статут. Себе особисто я теж вважаю за українського патріота, визнаю, що актова мова білоруська й українська сливе не відрізняються одна від одної, ладен твердити, що мова білоруська повстала коло XVI—XVII вв., себ-то пізніш за українську, а проте вважаю, що питання про мову Литовського Статуту й актів повинні розв'язати фахівці-філологи, а не історики права, хоч-би й великі патріоти. Так само джерела Литовського Статуту ще не вивчено, як треба, а тому вирішити безсторонньо, справедливо, не дратуючи нікого, питання про вплив на Литовський Статут українського права тепер ще не можна.

Зазначений патріотизм, що межує з шовінізмом, з невизнаванням нічого по-за своїм народом, збезцінив і те оригінальне, що дав у зазначеній своїй праці наш автор, як от рядки про значіння давніх звичаїв, про пережитки інститутів копного права в сучасному звичаєвому українському праві й т. и.

Ір. Черкаський.

D. M. Odinec. *Připojení Ukrajiny k Moskevskému státu*. (Historicko-pravní náčrtek). Sborník věd právnických a státních. Ročník XXVI. Sešit 4. V Praze. 1926, ss. 382—426.

Доба Хмельниччини після революції має низку нових дослідів. Адже про ню говорять останні випуски фундаментальної „Історії України-Руси“ акад. М. Грушевського; їй присвячена „Україна на переломі“